

ТАМАРА НОВОВИЋ¹
Београд

ФИХТЕОВЕ ПРВЕ РЕФЛЕКСИЈЕ О ПОЛИТИЧКИМ И МОРАЛНИМ ПИТАЊИМА

Сажетак: У овом тексту пажњу ћемо усмерити на први Фихтеов спис *Случајне мисли из једне бесане ноћи* који наговештава његова будућа интересовања, а који описује и политичке прилике и општу декаденцију немачког друштва услед хедонистичког живота виших сталежа. Губитак моралних обзира оних који су на највишим друштвеним позицијама одражава се на целокупно функционисање државе, те доводећи у везу морал и политику Фихте поставља тезу да је неморално понашање принчева, племства, као и свих одговорних лица која руководе државним пословима узрок општег социјалног суноврата. У овом раду Фихте на неки начин апелује да се сваки појединац морално преобрази, јер се само моралне заједнице и друштва могу надати просперитету. Каснији политичко-правни радови откривају Фихтеове просветитељске тежње да подигне општи ново свести својих сународника кроз образовање и просвећивање.

Кључне речи: тиранија виших сталежа, „султанизам“ владара, неморал, корупција, безаконје, просветитељске тежње, образовање, морално усавршавање

Прве рефлексije о моралним, правним и политичким питањима Фихте је дао у свом раду названом *Случајне мисли из једне бесане ноћи* (*Zufällige Gedanken in einer schlaflosen Nacht*), који је настао током једне јулске ноћи 1788. године када је путујући за Цирих ради приватног поучавања свратио код својих родитеља у Раменау и ту написао овај текст. Оштро перо, проницљив дух као и критичност према друштвеним токовима обликовали су тему овог

¹ E-mail адреса ауторке: tamaranovo@yahoo.com

есеја. Усмереност на политичку, социјалну, правну и моралну проблематику често ће се испољавати у његовим делима, штавише „од почетка до краја своје духовне активности“ – како то примећује Данило Баста – „Фихте се непрекидно бавио питањима филозофије права и државе“.²

У фокусу овог текста је било незадовољство друштвено-политичком ситуацијом: исквареношћу и тиранијом виших сталежа, угњетавањем нижих, „султанизмом“³ владалаца, корумпираношћу и немоћи судских и законодавних тела да спроведу закон и осигурају уређен правни поредак. Као Монтескје у *Персијским писмима*, у којима кроз ликове Персијанаца на сатиричан начин критикује француско друштво и извргава руглу поступке не само монарха или представника власти, већ и најобичнијих људи, тако и Фихте спроводи сличан поступак и примедбе упућује, наводно, новооткривеном народу са Јужног пола. Користећи лик неименованог маркиза који пише свом пријатељу у Паризу своја искуства са путовања, Фихте, заправо описује сопствено време. Том измишљеном народу замера се изопаченост скоро свих институција почевши од Двора, чија је једина сврха у увећању прихода принчева,⁴ преко бахатог и неодговорног племства – неспособног да развије хумане и социјалне осећаје, попут патриотизма, човекољубља и милосрђа услед неприродно развратног и хедонистичког живота – до њихових жена, заинтересованих само за моду, луксуз и кокетирање, које својим лошим навикама, попут рђавог одгајања деце, нездраве исхране и одевања воде једино у беду и пропаст.

² Данило Н. Баста, *Јохан Готлиб Фихте и француска револуција*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд 1980, стр.9.

³ Johann Gottlieb Fichte, *Schriften zur Revolution*, herausgegeben von Bernard Willms, Springer Fachmedien Wiesbaden, GmbH, Koeln u. Opladen 1967, стр.1. У даљем раду, текст „Zufällige Gedanken in einer schlaflosen Nacht“, означаваћемо скраћено „Zufällige Gedanken“, са пагинацијом према наведеном издању.

⁴ „Zufällige Gedanken“, 2.

У обухватној критици није изостављено ни судство, препознатљиво по спорости, неправедности и пристрасности (*Parteilichkeit*); законодавство по апсурдним законима; државно-правни апарат по својој поткупљивости. Неповољан суд се тиче и арогантног свештенства, те њихових празних спорова о неразумљивим стварима, а наука по неприменљивим спекулацијама. У свету економских односа бритке примедбе се упућују трговцима, који ради уживања у сопственом благостању и раскоши упропашћују животе, имовину и здравље других људи, док земљорадници, бавећи се тешким физичким пословима, уместо да буду награђени због плодова које доносе, практично живе у сиромаштву, опустошени високим наметима и изабљивањем. Немогућност одрживости таквог друштва – у којем нема места за врлину (*Tugend*) и где влада морална поквареност (*Verderben*), себичлук и самоугађање – налази се, по Фихтеовом мишљењу, у унутрашњем недостатку његовог уређења као и услед одсуства моралних норми.

На самом почетку *Случајних мисли* политички и морални интереси се сусрећу на друштвеном микроплану, тј. Фихте претпоставља да је морално здрава породица услов доброг функционисања политичких односа у друштву, а уколико брачна заједница пати и пропада то се одражава на срозавање читавог друштва. Стога поставља реторичко питање: „Не би ли главни узрок свих наших моралних пропасти могао бити – с једне стране у презиру према брачном животу, а са друге у немогућности да оно наступи (*dareinzutreten*) услед луксуза и других несрећних односа нашег доба?“⁵ Огорченост на кризу институције брака лежи у томе што у браку види темеље друштва и државе, па уколико су бракови нежељени, а супружници немају морала, зрелости и одговорности, одатле следе поремећаји у стицању моралних вредности детета као и лоше васпитање деце (*schlechte Kinderzuht*).⁶

⁵ „Zufällige Gedanken“, 1.

⁶ „Zufällige Gedanken“, 3.

Заправо, нама је овде од значаја помињање швајцарског педагога Јохана Хајнриха Песталоција (Pestalozzi), чиме Фихте открива своје занимање за тему васпитања и моралног одгоја. Према циришком писцу, који се трудио да побољша застареле школске програме,⁷ главни циљ едукације лежи у стварању моралног и самосталног човека,⁸ који настоји да чини добро и да воли, да не буде себичан и да су му поступци утемељени у вери. Песталоцијево најпознатије дело *Lienhard und Gertrud* – поменуто у *Случајним мислима* – настало је током времена проведених на фарми *Neuhof*, када је Швајцарац после неуспешног агрикултуралног експеримента од своје фарме направио школу за сиромашну децу до 16. година. У том пројекту имао је помоћ једне младе жене, подстакнуте његовим филантропским идејама, којој је и посветио горе поменуту књигу, али упркос подршци јавиле су се нове тешкоће са којима се тешко носио, ипак: „неуспех није променио његово уверење да може подићи животни стандард људи кроз образовање и да може спашавати децу тако што ће их едуковати“.⁹ Сâм процес образовања и васпитања отпочиње, према Песталоцијевом мишљењу, у „кутку

⁷ Песталоци за народну просвету каже да је попут *устајале баре*: „Нисам могао од себе сакрити да настава у школи како сам видео да се стварно изводи не вреди много за свет уопште, а да за најниже народне слојеве, бар тако како сам ја видео да се изводи, вреди управо толико колико и ништа.“ У Хајнрих Песталоци, *Како Гертруда учи своју децу*, Просвета, Издавачко предузеће Србије, Београд 1946., стр. 81.

⁸ Попут Јана Коменског или Русоа, Песталоци се залаже за што боље образовање деце: „Не заиста зато да би науку као такву начинио лажљивом играчком у рукама хлебом оскудне сиротиње, већ обратно да би хлебом оскудну сиротињу путем првих знања истине и мудрости ослободио од опасности да буде несрећна играчка свог незнања и туђе лукавости. Ово се може постићи израдом таквих уџбеника који садрже главне делове свих наука у добро изабраним речима и реченицама“ (Песталоци, 1946:49).

⁹ Celia V. Lascarides, Blithe F. Hinitz, *History of Early Childhood Education*, Falmer Press, New York – London 2000, стр.55

мајчинске собе“, далеко пре формалног почетка школе.¹⁰ Чак и Џон Ролс пишући о моралним ауторитетима има у виду породицу, коју сматра неизоставним делом структуре доброг друштвеног уређења, у којој су деца подложна легитимном ауторитету својих родитеља и од којих, најпре, уче прве примере моралности.¹¹ Данас многи психолози и педагози говоре о позитивним учинцима едукације коју деца добијају у свом родитељском дому, не само у погледу њихове прилагодљивости и високих резултата у даљем току образовања,¹² већ и у погледу моралне самоизградње.¹³

1) ЗАХТЕВ ЗА МОРАЛНИМ ПРЕОБРАЖАЈЕМ ЛИЧНОСТИ

Слици друштвене деградације Фихте супротставља оно што би требало да буде, што је могуће остварити, па користећи метафору о другом народу, са маркизовог даљег путовања, каже: „Укратко, све је супротно у односу на нас“. ¹⁴ Намера аутора није да конструише утопију или разради детаље идеалног друштва, колико у

¹⁰ Песталоци сматра да мајкама васпитање деце не би требало да представља терет и додатни посао, већ игру: „нарочито жели да лаком наставом говора и читања учини мајкама прво васпитање њихове деце пријатним и занимљивим и да тако, како он вели, учини основну школу излишном и замени је бољим васпитањем у самом дому“ (Песталоци, 1946:48).

¹¹ Џон Ролс, *Теорија правде*, ЦИД – Службени Гласник СРЈ, Подгорица – Београд 1998., стр. 416.

¹² Психолози процењују да процес предавања и учења код куће, има другачији квалитет од оног који постоји у школском систему – јер се родитељ према детету опходи не просто као наставник, него као менаџер који га усмерава на учење и развијање сопствених интересовања – те такав модел може бити узор деци са slabим резултатом у школи. У Tiny S. M. J. Arora, „School-Aged Children who are Educated at Home by their Parents: is there a role for educational psychologists?“ *Educational Psychology in Practice*, Vol. 19, No. 2, 2003, стр.103-112.

¹³ види T. Spinard et al, 1999:323-337.

¹⁴ „Zufällige Gedanken“, 5.

предочавању да је заиста могуће поправити себе, *eo ipso* и сопствено окружење. На неки начин се поставља захтев за сопственим моралним преображајем, који би затим водио моралном преображају читавог друштва.

Фихте се у овом есеју не бави детаљном анализом имагинарног друштва, мада је наговестио које су његове предности: науке се ангажују у стицању општекорисних знања кроз изучавање човека и света природе, деца у школама стичу сазнања из земљорадње (окарактерисане као прáви ослонац народа) која доноси општу добробит, док клер пружа моралне поуке и учи врлини. Дакле, религија је сасвим једноставна и њена сврха у је општем побољшању морала. Пажња се поклања и телесним вежбама, затим, позоришним представама (према Дидроовим правилима) и др. Племство и сталежи не наслеђују своје титуле и привилегије, а кажњавање уколико се закон прекрши није окрутно и не спроводи се ради одмазде, већ ради рехабилитације, односно у нади да ће се људи побољшати, док смртних казни нема.

2) ПРОСВЕТИТЕЉСКЕ ТЕЖЊЕ

Видимо да пишчев циљ не лежи у томе да до ситних појединости развије тему идеалног друштва колико да пружи снажан подстицај идеји људског напретка, образовања и усавршавања. Међутим, иако овакав захтев за образовањем делује аполитички, овде он има једну ширу практичку и политичку ноту.¹⁵ Заправо, није реч само о овом огледу *Случајне мисли из једне бесане ноћи*, већ се ради о једној општој тенденцији писаца, који су узели на себе улогу просветитеља (*Aufklärer*), да делују у правцу еманципације публике. Руковођени идејама просветитељства, они су *ad literam* били ангажовани на њиховом духовном уздицању,

¹⁵ Frederick C. Beiser, *Enlightenment, Revolution and Romanticism: the Genesis of Modern German Political Thought, 1790-1800*. Harvard University Press 1992, стр. 8-9.

уознавању са природним правима и грађанским дужностима, њиховим ослобађањем од окова традиције, сујеверја и деспотизма.

Сама оптимистичка претпоставка да је могуће проширити домет разума (поред математике и природних наука) и на социјални контекст, да расветљавање свих друштвено-економских проблема, хипокризије и декаденције може покренути прогресиван ток историје – у основи је просветитељска. Овакав подухват просвећивања, према Фредерику Бајсеру (Beiser), има практичку страну која се огледа не кроз утврђивање првих принципа разума – што је, по његовом мишљењу, постигнуто Лајбницовом, Волфовом и Кантовом филозофијом – већ кроз покушај да се ти принципи заиста и примене.¹⁶ Овај теоретичар сматра да су многи аутори, с краја осамнаестог века, себе видели као просветитеље, којима је циљ био првенствено образовање јавности, а филозофија и спекулација служиле су као средство за овај циљ.

Њихова намера је била да укину постојећи јаз између теорије и праксе, кроз сопствено залагање у васпитавању и оплемењивању народа, тако да су своје професорске, турске и књижевне позиције користили за постепено подизање општег нивоа свести. „Отуда је Фихтеу, Шилеру, Виланду, Новалису, Шлегелу и Мезеру (Möser) ангажованим у журнализму, главна сврха писања била едукација публике.“¹⁷ Читајући Лесинга у Шулпфорти и будући да је за време универзитетских дана био Платнеров студент, код Фихтеа се, како објашњава Бајсер, појавио ентузијазам за позив народног учитеља (Volkserzieher), који би своје суграђане упознао о потреби

¹⁶ „Укратко, његов циљ [Просветитељства – Т.Н.] је био да превлада јаз између разума и живота, теорије и праксе, спекулације и делања. *Aufklärung* је био политички покрет у негативном, ако не и позитивном смислу: зато што није стао на страну одређеног облика владавине, неумољиво (implacably) се супротставио свим облицима самовољне (arbitrary) власти, а потом, било каквом покушају државе да ограничи слободу на незаконит начин.“ Beiser, 1992: 9.

¹⁷ Beiser, 1992:9.

политичких и социјалних промена као и о њиховим правима и дужностима према сопственој влади.

Бајсер подвлачи више ставки када је реч о свеукупном утицају професора, лектуре и просветитељских идеја на Фихтеа: прво, ради се о покушају да се јавност едукује популарним делом, затим о нагласку на моралном садржају религије и неслагању са интолерантном догматском теологијом, потом о захтеву за практичношћу и применљивошћу наука, интересу према превладавању подвојености теорије и праксе у политици и моралу, као и презиру према тиранији, привилегијама и варварским казнама.¹⁸ Закључак који доноси јесте да Фихте свој рани политички став према друштву и влади свог времена никада неће променити.¹⁹

3) КРИТИКА ДРУШТВЕНИХ НЕПРАВДИ, КОРУПЦИЈЕ И ИСКВАРЕНОСТИ

Према мишљењу Ла Вопа (La Vopa), Фихтеова узбуђеност и презир према друштвеним неправдама, корупцији и искварености изражена у *Случајним мислима* није настала са истим мотивом као политички памфлети његових савременика у Француској, састављаних у мрачним улицама Париза,²⁰ који су подстрекивали

¹⁸ Beiser, 1992:75.

¹⁹ Beiser, 1992:74.

²⁰ Детаљније о томе како су се многобројни опскурни писци и публицисти, непризнати у парским салонима или француској Академији због свог сиромаштва и ниског социјалног положаја, могли лоцирати у „Grub Street”, где су писали и штампали политичке и идеолошке памфлете, саркастичне песме и комаде, користећи месмеристичке симболе или друге метафоре да би се обрушили на естаблишмент, или на појединце који су били на власти, у Robert Darnton, *Mesmerism and the End of the Enlightenment in France*, Harvard University Press 1968; Robert Darnton, *The Literary Underground of the Old Regime*, Harvard University Press 1982; Elisabeth L. Eisenstein, *Grub Street Abroad, Aspects of the French Cosmopolitan Press from the Age of Louis XIV to the French Revolution*, Clarendon Press, Oxford 1992. Такође значајна студија посвећена овој теми у Darrin M. McMahon, *Enemies of the*

јавне протесте. Штавише, његови описи само посредно наговештавају преврат који ће се догодити на европској позорници од 1789., па надаље. Сматра да се Фихтеово теоријско упориште може пре наћи у Лутеровим проповедима и моралним усмерењима, него у учесталим исмевањима и придикама француских радикалних политичара осамдесетих година XVIII века.

С обзиром на то да у овом спису нигде не помиње Русоа, Ла Вопа оцењује да у овом огледу ипак имплицитно одјекује Русо „по истом стању алијенације у потпуно корумпираном свету, затим по истој мржњи према злоупотребама власти, богатства и интелекта наводно рафинираног друштва.“²¹ Многа места из *Друштвеног уговора* ако се упореде са Фихтеовим запажањима, заиста показују исти *ethos* као и критички набој.

Русо ће бити Фихтеу посебно интересантан не само због уговорне теорије, или учења о општој вољи²² већ и због својих ставова о култури, васпитању и др. Иако је тежиште Русоових природно-правних рефлексива био човек, као индивидуа, који у организованој политичкој заједници, држави, треба да сачува своју слободу и једнакост,²³ што је за Женевљанина могуће само преко друштвеног уговора,²⁴ то он једино у држави у којој влада закон види могућност очувања личних, грађанских слобода. Фихте је у Русоу видео велики подстрек за своје идеје о индивидуалном моралном усавршавању и напредовању, због тога што друштвени уговор фундира уређено грађанско друштво и гарантује

Enlightenment: The French Counter-Enlightenment and the Making of Modernity, Oxford University Press 2001.

²¹ Anthony J. LaVopa, *Fichte: The Self and the Calling of Philosophy, 1762-1799*, Cambridge UP, 2001, стр. 28

²² Frederick Copleston, *A History of Philosophy, Fichte to Nietzsche*, Volume VII, Search Press, London 1963, стр.71.

²³ „Ако се истражује у чему се тачно састоји највише добро свих, које треба да буде сврха сваког система законодавства, видеће се да се оно своди на две главне ствари, на слободу и једнакост“ у Жан-Жак Русо, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд 1993., стр.62.

²⁴ Ж.Ж. Русо, 1993:39.

индивидуалну моралну слободу. Иако се овим уговором губила природна слобода она се надокнађивала грађанском слободом.

Природну слободу, која потиче од инстинкта, физичких нагона као и индивидуалних прохтева Русо поистовећује са ропством, а моралну – захваљујући којој је сâм човек свој прави господар,²⁵ назива правом слободом. Њу одликују аутономија и самозаконодавство. Такође, постављањем опште или народне воље није се губила воља сваког појединца, која је у тој општој вољи остала сачувана, па су онда тако и закони изјава те опште воље и облик народне суверености. Зато је било погрешно разумевање да друштвени уговор одузима људима њихову слободу чиме би наводно држава обезбедила свој примат. Напротив, реч је била о томе да је друштвени уговор похрањивао и чувао слободу појединаца и давао гаранције слободи свих,²⁶ што је инспирисало Фихтеа да своја политичка гледишта, нарочито из 1793. године, обликује великим делом ослањајући се на овакве Русоове мисли, па чак и радикализујући их. Као следбеник Русоа, прихвата да оно што су људска природна права – јесу заправо рационална права,²⁷ те стављајући природно право у саму основу француске револуције оправдава, са теоријског становишта, право народа да измени своје државно уређење.

4) ПОЧЕТАК РЕВОЛУЦИОНАРНОГ МИШЉЕЊА

Кангрга упућује да Фихтеов први критички спис *Случајне мисли из једне бесане ноћи* – у којем са становишта моралне

²⁵ Ж.Ж. Русо, 1993:39.

²⁶ „Оно што човек губи друштвеним уговором, то су његова природна слобода и неограничено право на све што га мами и што може да постигне, а оно што добија, то су грађанска слобода и својина над свим што је у његовој државини... треба добро да разликујемо природну слободу која је једино ограничена снагама појединца од грађанске слободе која је ограничена општом вољом“. Ж.Ж. Русо, 1993:39.

²⁷ Georg Armstrong Kelly, *Idealism, Politics and History. Sources of Hegelian Thought*, Cambridge University Press 1969., стр.182.

индигнације пише о свим негативностима постојећег стања немачког друштва – утире пут темељном проучавању нововековне теорије природног права, која је „бременита револуционарношћу“.²⁸ Једна од таквих револуционарних мисли је и Русоова, да је природно право неограничено право човека на све што може постићи, а с обзиром на то да је по природи слободан може се одупрети не само природи него и сваком неправедном друштвеном стању.

Бројни нововековни теоретичари природног права, попут Гроцијуса (Grotius), Хобса (Hobbes), Пуфендорфа (Pufendorf), Спинозе (Spinoza), Лока (Locke), поменутог Русоа (Rousseau) и других, рационалистичким приступом правној науци и постављањем *ratio*-а као извора права²⁹ постали су незаобилазна литература класичних немачких идеалиста. Разматрањем конкретних политичких и моралних проблема, ови теоретичари су истовремено настојали да понуде најбоље облике државног уређења. Њихови прикази државе и друштвених односа као и визије узорне државне организације нису се базирали на сањарским, утопијским елементима ранијих епоха, већ на рационалној и систематској критици: постојећег друштвеног стања, преживелих феудалних институција као и сваког ауторитета (световног или црквеног) утемељеног на заблудама и сујеверју.

Таквим се ауторитетима, укљученим у манипулације и злоупотребе верских осећања заосталог народа или га гурајући у фанатизам и верску нетрпељивост, противи здрав људски разум и сама природа човека. Рационално природно право – које се темељи на „веровању у моћ разумске конструкције, тј. способности да се из једног или малог броја принципа (‘аксиома’) могу извести све

²⁸ Милан Кангрга, *Спекулација и филозофија, од Фихтеа до Маркса*, Службени гласник, Београд 2010., стр.241.

²⁹ Гордана Вукадиновић, Радивој Степанов, *Увод у филозофију права*, Футура, Петроварадин – Нови Сад 2004., стр. 43.

важеће одредбе права³⁰ – послужило је, према мишљењу Љубомира Тадића, као „незамениво оруђе ослободилачког ума“.³¹

Императив нововековних теоретичара постаје раздвајање сфере политике од сфере религије, цркве од државе, зато што потчињеност политике теологији подупире не само опште стање примитивности и заосталости, него гуши напредак и интересе младог грађанског друштва, затим се противи принципима правне и политичке једнакости свих грађана, потом слободи мишљења и говора, укратко – принципима просвећености. Реч је, заправо, о просветитељској тенденцији ка ослобађању сваке власти човека над човеком, и достизања тзв. пунолетства, тј. „служења властитим умом без вођства неког другог“.³² Човеково пунолетство представља достигнуту зрелост и независност у мишљењу када се практично оспособљава да самостално и слободно управља собом, да преиспитује, доводи у сумњу и оспорава све институције, ауторитете³³ и догме, некритички успостављене кроз историју и традицију. Стога, Кангрга вели, питања која Фихте у овом раду поставља, суштина коју дотиче, почетак су критичког, а онда и револуционарног мишљења.³⁴

³⁰ Љубомир Тадић, *Филозофија права*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1996., стр. 65.

³¹ Љубомир Тадић, *Традиција, легитимност и револуција*, Службени гласник, Београд 2007., стр. 216.

³² Љ. Тадић, 2007:215.

³³ „Ова слобода у схватању природног закона, на основу сопственог разума, пружа основу за Локово право на отпор суверену, право на кога се сам позвао, када се током 80-тих година XVII века супротстављао енглеској Круни.“ Јан Шапиро, *Морални темељи политике*, Филип Вишњић, Београд 2008., стр.25.

³⁴ „без критичког мишљења као тог ‘почетка’ нема не само – револуционарног мишљења, него ни револуције саме!“ У М. Кангрга, 2010:241.

5) ФИХТЕ КАО УЧИТЕЉ ЉУДСКОГ РОДА

Овај оглед, дакле, није настао из апстрактног елемента мишљења, већ из анализе реалног, затеченог стања социјалних, правних, политичких, економских, културних и других прилика. Писац се обраћа друштву у целини, издвајањем сваке структуре по њеним пропустима и недостацима, али истовремено и појединцима који сачињавају то друштво. Међутим, Фихте се не задржава на простој дескрипцији и критици постојеће ситуације, он предлаже начин да се искорачи напред ка бољем и савршенијем друштву, што зависи од индивидуалне снаге сваког човека и стоји у вези са његовим личним и моралним остварењем. У том смислу, беспопштедна, такорећи пророчка критика, треба да мотивише сваког појединачно да промени себе, да се морално преобрази и преокрене сопствени живот, а потом да тежи остварењу племенитијег друштва.

Показаће се да *Случајне мисли* – иако имају фрагментарни карактер и делују као да су просто набацане – нису случајне, јер ће се и касније у својим делима стално освртати на практичко-политичке проблеме друштва настојећи да својим личним примером и заузимањем и сам допринесе њиховом решавању. Дакле, показујући интерес за педагошку, друштвено-политичку, моралну и правну проблематику Фихте делује као учитељ људског рода, који хоће да преобликује мишљења и навике савременика, а својим директним обраћањем жели да их активира, подстакне и усмери у правцу исправног деловања. Прихватањем Кантове идеје моралне слободе изражене у другој Критици, напустиће фаталистички детерминизам, који је накратко заступао и прихватиће један активистички однос према животу и свету, тако да идеја деловања добија свој пуни смисао. Он у човеку не види више биће које се понаша условљено и унапред одређено, већ у њему, како Петра

Ломан (Lohmann) казује, открива слободну вољу и аутономију моралности.³⁵

Пар година касније ће рећи: „Стајати и жалити над исквареношћу људи, а руку не покренути да се она смањи, мекушно је. Оптуживати и горко се ругати, а људима не рећи како да постану бољи, нељудски је. Деловати! Деловати! то је оно због чега постојимо“.³⁶ У наставку поучавање других он пореди са обрађивањем широког поља: „Није ли баш та наша велика савршеност позив који нам је упућен да смо ми ти који треба да радимо на усавршавању других? Будимо весели пред погледом на широко поље које треба да обрађујемо!“³⁷

У спису *Случајне мисли* се на неки начин антиципира идеја – изражена у 31. поглављу Фихтеовог дела *Систем учења о моралу према принципима учења о науци* (1798), које је иначе једно од ретких места посвећено естетској проблематици – научника, филозофа, који обликује разум, народног учитеља који васпитава, који обликује срце и естетичара који обликује целог сједињеног човека, његову душу.³⁸ Апелујући на свест и достојанство сваког човека, да отклони своје лоше особине и навике, да себе усмери ка остварењу идеала, према којем се може напредовати, а са друге стране јасно артикулишући истину Фихте делује и као филозоф и као васпитач, док пишући о моралном паду и одатле проистеклом општем суноврату немачког друштва он делује са извесном естетском снагом: супротставља се помодарству и кичу, побуђује естетски осећај за лепо и упућује своје слушаоце на истину; он

³⁵ Petra Lohmann, *Der Begriff des Gefühls in der Philosophie Johann Gottlieb Fichtes*, Fichtes-Studien, Band 18, Rodopi, Amsterdam – New York 2004, стр. 34.

³⁶ Ј. Г. Фихте, *Затворена трговачка држава – Пет предавања о одређењу научника*, Нолит, Београд 1979. стр. 193.

³⁷ Исто, стр. 193.

³⁸ J. G. Fichte, GA I.5, *Das System der Sittenlehre nach den Principien der Wissenschaftslehre* (1798), § 31. Über die Pflichten des ästhetischen Künstlers, Herausgegeben von Reinhard Lauth und Hans Gliwitzky, Stuttgart – Bad Cannstatt 1977, стр. 307.

обликује „душу“ својих слушалаца и припрема их за врлину. У том смислу, овај спис има естетску функцију духовног уздизања човека и припрему за остварење моралног добра.

ЛИТЕРАТУРА

- Arora, T., „School-Aged Children who are Educated at Home by their Parents: is there a role for educational psychologists?“ *Educational Psychology in Practice*, 2003. Vol. 19, No. 2, 103-112.
- Beiser, F., *Enlightenment, Revolution and Romanticism: the Genesis of Modern German Political Thought, 1790-1800*. Harvard University Press 1992.
- Copleston, F., *A History of Philosophy, Fichte to Nietzsche*, Volume VII, Search Press, London 1963.
- Craig, E., *Routledge Encyclopedia of Philosophy: Fichte*, Johann Gottlieb, London, New York 1998.
- Darnton, R., *Mesmerism and the End of the Enlightenment in France*, Harvard University Press 1968.
- Eisenstein, E., *Grub Street Abroad, Aspects of the French Cosmopolitan Press from the Age of Louis XIV to the French Revolution*, Clarendon Press, Oxford 1992.
- Fichte, J. G., *Schriften zur Revolution*, herausgegeben von Bernard Willms, Springer Fachmedien Wiesbaden, GmbH, Koeln u. Opladen 1967.
- Fichte, J. G., GA I.5, *Das System der Sittenlehre nach den Principien der Wissenschaftslehre* (1798), § 31. Über die Pflichten des ästhetischen Künstlers, Herausgegeben von Reinhard Lauth und Hans Gliwitzky, Stuttgart – Bad Cannstatt 1977.
- Georg Armstrong Kelly, G. A., *Idealism, Politics and History. Sources of Hegelian Thought*, Cambridge University Press 1969.
- James, D., *Fichte's Social and Political Philosophy*, Cambridge University Press 2011.
- Lascarides, C., Hinitz, B., *History of Early Childhood Education*, Falmer Press, New York – London 2000.
- LaVopa, A., *Fichte: The Self and the Calling of Philosophy, 1762-1799*, Cambridge UP, 2001.
- Lohmann, P., *Der Begriff des Gefühls in der Philosophie Johann Gottlieb Fichtes*, Fichtes-Studien, Band 18, Rodopi, Amsterdam – New York 2004.

- McMahon, D., *Enemies of the Enlightenment: The French Counter-Enlightenment and the Making of Modernity*, Oxford University Press 2001.
- Spinrad, T., Losoya S., Esenberg, N., Fabes, R., Shepard, S., Cumberland, A., Guthrie, I., Murphy, B., "The Relations of Parental Affect and Encouragement to Children's Moral Emotions and Behaviour". *Journal of Moral Education*, 1999. Vol.28, 3, 323-337.
- Баста, Д., *Јохан Готлиб Фихте и француска револуција*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд 1980.
- Вукадиновић, Г., Степанов, Р., *Увод у филозофију права*, Футура, Петроварадин – Нови Сад 2004.
- Кангрга, М., *Спекулација и филозофија, од Фихтеа до Маркса*, Службени гласник, Београд 2010.
- Песталоци, Х., *Како Гертруда учи своју децу*, Просвета, Издавачко предузеће Србије, Београд 1946.
- Ролс, Џ., *Теорија правде*, ЦИД – Службени Гласник СРЈ, Подгорица – Београд 1998.
- Русо, Ж. Ж., *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд 1993.
- Тадић, Љ., *Традиција, легитимност и револуција*, Службени гласник, Београд 2007.
- Тадић, Љ., *Филозофија права*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1996.
- Фихте, Ј. Г., *Затворена трговачка држава – Пет предавања о одређењу научника*, Нолит, Београд 1979.
- Шапиро, Ј., *Морални темељи политике*, Филип Вишњић, Београд 2008.

TAMARA NOVVIĆ

Belgrade

FICHTE'S FIRST REFLECTIONS CONCERNING POLITICAL AND MORAL QUESTIONS

Abstract: In this text, we will focus our attention on the first Fichte's work *Random Thoughts on a Sleepless Night* which indicates the future interests of this philosopher. In "Random Thoughts" Fichte describes the political situation and the general decadence of German society which directly depends on the hedonistic life of higher classes. The loss of moral considerations of those in the

highest social positions reflects on the overall functioning of the state, and in linking the ethics and politics Fichte raises the thesis that the immoral behavior of princes, nobles, and all responsible persons who run state affairs causes the general social collapse. In this paper, Fichte in some way appeals for each individual to be morally transformed because only moral communities and societies can hope for prosperity. Later political-legal texts point to Fichte's enlightenment aspirations to raise the general self-consciousness of their compatriots through education and improvement.

Keywords: tyranny of higher classes, "sultanism" of rulers, immoralism, corruption, lawlessness, enlightenment aspirations, education, moral improvement

Primljeno: 20.2.2019.

Prihvaćeno: 9.5.2019.